

İSLÂM İMEDENİYETİ

JOURNAL OF ISLAMIC CIVILIZATION

CİLT/VOLUME: 8 • SAYI/ISSUE: 50 • TEMMUZ ARALIK /JULY-DECEMBER 2022

ISSN: 2687-3672

DOI: 10.55918/islammedeniyetidergisi.1149454

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/islammedeniyetidergisi>

Araştırma Makalesi / Research Article - Geliş Tarihi / Received: 26.10.2022 Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.01.2023

Dâmigu'l-Bâtıl ve Hatfü'l Münâdil İsimli Eserde Masum İmamın İspatı İçin Sunulan Delillerin Değerlendirilmesi

Ayşe GÜDELOĞLU*

Öz

İslâm tarihinde halifeliğin kimin hakkı olduğu, Müslümanların ihtilafa düştükleri ilk konulardan biridir. Bu ihtilaf, Sünnî iktidara muhalif olan sayısız fırka ortaya çıkarmıştır. Bu fırkalardan biri olan İsmâîlîler, Fâtîmî Devleti ile önemli bir siyasî güç elde ettiler. Bu güç İsmâîlî daveti daha etkili bir konuma yükseltti. İsmâîlî davetin merkezinde yer alan masum imam inancı aynı zamanda siyasî bir iddia da taşıyor olması hasebiyle tartışmaların temelini oluşturdu. İsmâîlî âlimler masum imamın gerekliliğini ispat eden eserler kaleme almış, hiyerarşik davet örgütlenmesi ile insanları masum imamı kabule çağırmışlardır. Bu sebeple, İsmâîlîlerle mücadele, Sünnî âlimlerin ve siyasetçilerin önemli gündemlerinden birisi oldu. Makalede, İsmâîlî akideyi savunmak için kaleme alınmış bir eserde masum imamın gerekliliğini ispat için sunulan deliller değerlendirildi. Fâtîmî İmametindeki büyük ayrışmadan sonra kaleme alınan eser, ilk İsmâîlî dâîler (davetçi) tarafından düzenlenmiş delilleri aynı ile kullanmıştır. Deliller, yaşanan tarihi gelişmeler ışığında, Sünnî âlimlerin yorumları da dikkate alınarak ve kendi içindeki tutarlılıkları gözetilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bâtınî, İsmâîlî, İmam, Masumiyet, Talim, Tevil.

*İstanbul Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, ayse.samsun@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1145-9557

The Evaluation of The Evidence Supplied For The Proof of The Innovative Imam

Summary

In the History of Islam, who has the right to be the caliphate is one of the first issues that Muslims have come into conflict with. This conflict has given to rise numerous sects opposed to Sunni power. The Ismailis, one of these sects, gained an important political power with the Fatimid State. This power raised the Ismaili Da'wah to a more effective position. The belief in the innocent imam, which was at the center of the Ismaili Da'wa, also formed the basis of the discussions, since it also had a political claim. Ismaili scholars wrote works proving the necessity of an innocent imam, and called people to accept the innocent imam with the hierarchical invitation organization. For this reason, the struggle against the Ismailis became one of the important agendas of Sunni scholars and politicians. In the article, the evidence which presented to prove the necessity of an innocent imam in a work written to defend the Ismaili creed was evaluated. The work in question of this article, (in spite of written after the great disintegration in the Fatimid Imamate, used the same proofs arranged by the first Ismaili Dais (the inviter. Evidence has been examined in the light of historical developments, taking into account the comments of Sunni scholars and considering their consistency.

Keywords: Doctrine, Esoteric, Ismaili, Imam, Innocence, Interpretation

Giriş

Dâmigu'l-Bâtıl ve Hatfû'l-Münâdil, 605-612/1208-1215 yılları arasında Yemen'de Dâi'd-duâtlık* yapmış olan İsmâîlî Ali b. el-Velîd'e ait bir eserdir. Bu eser, Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh'ın (ö. 512/1118) talebiyle İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından, bâtinî akideyi çürütmek ve bâtinî davet yöntemini açıklamak üzere telif edilen Fedâihu'l-Bâtiniyye ve Fedâilü'l-Müstazhiriyye isimli esere reddiye olarak kaleme alınmıştır. Bu makalede, Dâi'd-duât Ali b. el-Velîd'in, Gazzâlî'nin izah ve itirazlarına cevap verdiği hacimli eserinde masum imamın gerekliliğini ispat sadedinde sunduğu deliller ele alınacaktır.

Bâtinilik pek çok düşünce sistemi tarafından benimsenen bir marifet nazariyesi olmakla birlikte İmam Gazzâlî'nin yaşadığı dönem olan V/XI. asrın sonları ve VI/XII. asrın başlarında Şîi/İsmâîlî fırka için kullanılmaktadır. (Nüveyrî, 1929: 202) İsmâîlî akidenin temelinde Ali b. Ebî Tâlib soyundan gelen ve bir önceki masum imam tarafından vasiyet edilen masum imamın zorunlu varlığı yer almaktadır. (Kirmânî, 1996: 25; Gâlib, ty: 98; Sülemî, 1409: 413) İsmâîlî mezhebini diğer Şîi fırkalardan ayıran husus, imametın Cafer b. Muhammed'den oğlu İsmâîl'e ondan da oğlu Muhammed'e geçtiğine inanmalarıdır. Bilindiği üzere Cafer, oğlu İsmâîl'i vasî tayin etmiş fakat İsmâîl babasından önce vefat etmiştir. Şîi inanişta imamın vasî (halef) tayini nass (kesin hüküm) olarak kabul edilir ve imamet babadan oğluna geçer. Dolayısıyla İsmâîl'in imamlığı nass ile sabit olduktan sonra, yeni imamın İsmâîl'in oğlu Muhammed'in olması gerekmektedir. (Eşârî, 2005: 56; Bağdâdî, 1991: 47)

İsmâîlî inanişın asıl ayırıcı vasfı, imamların her dönem bizzat davetin başında olmalarıdır. İmamlar kendilerini gizleseler bile davet, dâîleri (davetçi) tarafından açıktan açığa yapılmaktadır. (Kirmânî, 1996: 105) Bu durum sebebiyle, siyasî hareketin içinde aktif yer almışlar, siyasî hedeflerini gerçekleştirmek için her alanda çalışmışlardır.

---

* Dâi'd-duât, dâîlerin başkanı olup mezhep bilgisinde ve bâtinî ibadetlerde rütbe sahibidir.

İsmâîlîlerin, Sünnî dünya tarafından diğer Şii fırkalarından daha çok tehdit unsuru olarak algılanmasındaki en temel etken, bu siyasî mücadeledir. (Daftary, 2017: 178) Bu sebeple, Dâî'd-duât Ali b. el-Velîd'in ortaya koyduğu deliller, Şii/İmâmî akidesinde olduğu gibi gâib imamı** değil, mestur (gizli) da olsa faal imamı ispat etmektedir. Müslümanların onun faal oluşuna muhtaçlığı, bizatihi varlığının delilidir. Fâtımî Devleti'nin kuruluşu ile mestur imamlar devresi bitmiş, Fâtımî halifeler meşru masum imamlar olarak kabul edilmiştir. (Şehristânî, 2016: 265, 266)

İsmâîlî öğretisi, masum imam, masum imama mahsus tevil yetkisi ve bu tevilin masum imamdan talimi olarak özetlenebilecek üç esasa dayanmaktadır. Tevil ve talim yine imama râci olduğu için öğretinin merkezinde masum imamın olduğu rahatlıkla söylenebilir. Masum imamın gerekliliği ve hali hazırda var olduğu ispatlanırsa tevil ve talim imamın mülazımı olarak var olacaktır.

1. Masum İmamı İspat Eden Deliller

1.1. Hikmet Delilleri

Dâî'd-duât İbnü'l-Velîd, masum imamın varlığını her birine burhan dediği ve çoğu birbirine irca edilebilecek on dört delil ile ispat etmektedir. İbnü'l-Velîd'in ortaya koyduğu deliller başta Sünnîler olmak üzere masum imamdan talimi kabul etmeyen fırkaların iddialarını çürütmek üzere tanzim edilmiştir. Bütün bu delillerin ana fikri, masum imamın, Allah'ın adalet ve hikmetinin bir gereği olmasıdır. İbnü'l-Velîd'e göre, Kur'ân-ı Kerim'deki pek çok ayet, masum imama işaret etmektedir fakat hasımları bu ayetleri yanlış tevil etmektedirler.

** Hicri 260 yılında babasının ölümü ile ortadan kaybolan ama gelmesi beklenen On İkinci İmam

Masum imamın mevcut ve faal olduğunun birinci burhanı, bir elçinin getirdiği bütün hikmetlerin, zamanında yaşayanlar tarafından idrak edilmesinin mümkün olmamasıdır. Elçi, sınırlı bir ömre sahip olduğuna göre vahyin hikmetlerini açıklamaya devam edecek bir vasînin olması şarttır. Haddizatında Resûlullah'ın s.a.v. Arap ve Aceme sunduğu Kur'ân-ı Kerim mucizesi, işte bu her asır devam eden ve bâtinî tevil ile ortaya çıkan hikmetlerdir. İddia edildiği gibi mucizeyi Kur'ân-ı Kerim'in Arapça belagatinde görmek, Arapça bilmeyenler için mucizeyi hükümsüz kılmaktadır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 207; Sülemî, 1409: 428)

İkinci burhan, elçinin getirdiği şeriatı, ziyade ve noksanlıklardan koruyacak bir vekilin şart olmasıdır. Ümmetin âlimleri hata ile malul oldukları için bu vekâleti yerine getiremezler. Hikmete uygun olan, şeriatın hatadan korunmuş biri tarafından korunmasıdır, aksi durum sonradan gelen Müslümanlara zulüm olurdu. (İbnü'l-Velîd, 1982: 154)

Üçüncü burhan, Arapçanın teville müsait bir dil olması ve doğru tevilin ancak masum imamdan talimle öğrenilebileceğidir. Talimi kabul etmeyenler Kur'ân-ı Kerim'de geçen pek çok ibareye mecaz diyerek kendi reyleri ile anlam vermekte ve böylece Kur'ânî ibareyi hükümsüz kılmaktadırlar.

İbnü'l-Velîd, kendilerine yöneltilen, "Açıkça Kur'ân ve sünnetten yüz çevirme çağrısı yapamadıkları için kendilerince teviller yaparak şeriatı iptal etmeye çalışıyorlar." (Gazzâlî, 1964: 55) suçlamasını hasımlarına yöneltir. Mesela "yed/el" kelimesine, kimi kudret, kimi nimet ve minnet kimi de uzuv der. Arapça bütün bu manaların verilmesine müsaittir. Öyleyse hangisinin doğru olduğuna nasıl karar verilecektir? (İbnü'l-Velîd, 1982: 154) Bu durumun en meşhur örneklerinden biri Allah'ın arşa istivâsıdır. Masum imamın hasımlarından bazıları buna gerçek anlamda istivâ derler ki bu kulların fiiline benzerlik sebebiyle tecsîme (cisimleştirme) götürür. Tecsîmden sakınmak isteyenler de istilâ manası verir ve Allah'ın arşa hâkimiyetine işaretle güya O'nu övmüş ve yüceltmış olurlar.

İbnü'l-Velîd, buna, "Arş Allah'ın yaratması iken, onu istila etmek Allah'ın şanına nasıl bir iftihar konusu olabilir?" diyerek itiraz eder ve bütün bu ve benzeri çıkmazlardan kurtulmak, sözün asıl maksadını bilmek için masum bir imamın şart olduğunu söyler. (İbnü'l-Velîd, 1982: 231) Fakat İbnü'l-Velîd masum imamın istivâ konusundaki açıklamasından hiç söz etmez.

İbnü'l-Velîd'e göre, İsmâîlîlerin hasımları sadece fikhî değil itikadî konularda bile ihtilaf halindedirler. Tevil yapmakla kendileri suçlanmaktadır. Fakat yetkileri olmadığı halde tevil yapanlar hasımlarıdır. İbnü'l-Velîd, Âl-i İmrân sûresindeki müteşâbihât karşısındaki tavrı konu alan "...Oysa onun yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar (Râsîhûn) da 'Biz ona inandık, hepsi Rabbimizdendir' derler." (Kurân-ı Kerîm, Âli İmrân 7) ayetini imamın tevil yetkisine delil gösterir. Arapça dil kurallarına göre, bir önceki manaya hamledilen ibare muarız olamaz. Dolayısıyla ayet, "Allah bilir, râsîhûn da bilir" şeklinde anlaşılır ve râsîhûn, masum imamlardır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 202)

Dinî düşüncenin en problemlî meselesi olan kader dâhil, masum imam için bilinmez bir konu yoktur. Bir adam Masum İmam Cafer es-Sâdık'a "Halk mecbur mudur?" diye sorduğunda "Allah, kulunu günaha icbar edip sonra cezalandırmaktan adildir" diye cevap verir. "İzinli/ yetkili midir?" sorusuna "Allah, birinin mülkünde sultan olmasından yücedir!" der. Kafası karışan adama İmam, "Bu, cebr ve tefvîz arasında bir durumdur ki, ilimde râsîh olanlardan başkası anlayamaz" der. (İbnü'l-Velîd, 1982: 28)

Dördüncü burhan, insanların tabiatlarının farklı ve olayların sınırsız olmasıdır. Bu karmaşa içinde adil olarak hükmedecek biri şarttır. Aksi hal, fikrî bir anarşi ortaya çıkarır ki İsmâîlîlere hasım olanların yaşadığı da tam olarak budur. Bunlar sabah bir fetva verirler, akşam bu fetvadın dönerler. Horasanlı bir gencin, Ebû Hanîfe'den aldığı fetva ile beldesinde kazaî hükümler verdikten sonra ertesi yıl fetvanın değiştiğini öğrenmesi üzerine yaşadıkları, fikrî anarşiye iyi bir örnektir.

İmam Mâlik'in fetvalarının yazılmasına izin vermemesi benzer güvensizliğin bir diğer örneğidir. Mezheplerden birinin olur dediğine diğeri olmaz demektedir. Farklı tabiatlar ve sınırsız hadiseler karşısında sabit din, imamlardan öğrenilir. Masum imama tabi olanlar arasında ihtilaf yoktur. (İbnü'l-Velîd, 1982: 173, 174)

İsmâîlilere göre, talim, ihtilafı ortadan kaldıran tek yöntemdir. "Allah sizi hiçbir şey bilmez bir halde analarınızın karnından çıkardı."(Kurân-ı Kerîm, Nahl 78) ayetinde işaret edildiği üzere her şey öğrenme iledir. Çocuklar babalarından ve hocalarından onlar da kendi baba ve hocalarından öğrenirler ve bu silsile, Âdem a.s. peygambere kadar geriye uzanır. Âdem de a.s. Allah Teâlâ'dan öğrenmiştir. Âkil kişiler arasında kabul görmüş, insanlar arasında meşhur olmuş zarurî bilgilerin bile başlangıcı öğrenme iledir. Burada aklın işlevi hasımların zannettiği gibi hüküm koymak değil, hidayet imamlarından gelen hakkın sıhhatini, batılın butlanını anlamaktır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 181)

Beşinci burhan, bizatihi Allah Teâlâ'nın adaletidir. "Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi." (Kurân-ı Kerîm, Enfâl 33) ayetinde ifade edilen emniyeti, Resûlullah'ın s.a.v. vefatından sonra gelen ümmeti de yaşamaya hak sahibidir. "Onlara, 'Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için bağışlanma dilesin'..." ayetinde geçtiği gibi kendileri için bağışlanma dileyebilecek bir makama da ihtiyaçları vardır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 156) Beşinci hikmet gereği, Resûlullah'a s.a.v. atıfta bulunan bütün ayetlerin hükmü, yerine geçecek imam ile devam edecektir.

Altıncı burhan, "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle davet et ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et." (Kurân-ı Kerîm, Nahl 125) ayetindeki hikmetin devam etmesinin gerekliliğidir. Zira bazı davetler vardır ki zahirine hamledilirse hikmet değil, oyun eğlence yani anlamsızlık ifade eder. Hac menâsiki (uygulamaları) bunun en güzel örneğidir.

Taşı selamlamak, tırnak ve saç kesmekten uzak durmak, hervele (hızlı yürüyüş) yapmak, şeytan taşlamak vs. tevil olmazsa hikmeti anlaşılamayacak fiillerdir. İşte imamlar, zahirinden anlaşılmayan hikmetleri tevil ile ortaya çıkarmak için gereklidir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 203-206)

Yedinci burhan, “Onların mallarından, kendilerini hem temizleyip hem de arındıracağın bir sadaka al. Bir de haklarında dua ediver, çünkü senin duan onların kalplerini yatıştırır.” (Kurân-ı Kerîm, Tevbe 103) ayetindeki hükmün devam etmesinin imkânıdır. Resûlullah'tan s.a.v. sonra da Müslümanların mallarından onları temizleyip arındıracak, sadakaları alacak biri gereklidir. Böylece Allah'ın emri yürürlükte olmaya devam edecektir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 156)

Sekizinci burhan, şeriatın bihakkın devamını sağlamak için masum imamın gerekliliğidir. Şeriat, ihtiva ettiği kurallar ile fitne kapılarını kapatmak istemiştir. Öldürme, asma, recm, hadler vs. bu kurallardan bazılarıdır. İnsan tabiatı gereği günah işleyemeye meyyal olduğu gibi, kendisine acı veren cezaları da kabul etmek istemez. İşte bu mühim ve zor vazifeyi yerine getirecek, namazı kıldırıp zekâtlarını kabul ettiği gibi kazâî işlerini de üstlenecek, şeriatı kaim kılacak bir imam şarttır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 157)

Dokuzuncu burhan, anlaşmazlıklar için Resûlullah'a s.a.v. başvurma emridir. “...Bir şey hakkında anlaşmazlığa düştünüz mü, eğer Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanan müminler iseniz hemen onu Allah'a ve peygamberine arz edin.” (Kurân-ı Kerîm, Nisâ 59) ayeti gereği, müminler arasındaki nizada Allah'ın emrini bildirecek olan merci Resûlullah'tır s.a.v.. Fakat Resûlullah s.a.v. kıyamete kadar ümmetinin arkasında olamayacağına göre, Allah'ın emrini devam ettirecek ve Resûlullah'ın s.a.v. makamına vekalet edecek biri şarttır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 157)

Onuncu burhan, bir önceki burhanın gerekçesi niteliğindedir. “Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şey hakkında hüküm Allah’a aittir” (Kurân-ı Kerîm, Şûra 10) ayeti gereği, ihtilaflar kişisel izah ya da çıkarımlarla çözülmeyecektir. Allah, ihtilaflar hususunda kullarını kıyasa başvurmaktan menetmiş, ilahî emre başvurmamayı emretmiştir. Bu merci Resûlullah’ın s.a.v. ölümünden sonra da var olmalıdır ki ilahî talep yerine getirilsin. İşte bu yüzden, her zamanın bir imami olmalıdır. (İbnü’l-Velîd, 1982: 158)

On birinci burhan, “Günün birinde her sınıf insanları imamları/ önderleri ile çağıracağız” (Kurân-ı Kerîm, İsrâ 71) ayetidir. Yeryüzünde imamların olmadığı bir zaman dilimi olsaydı Allah’ın sözü -hâşâ- yalan olurdu. (İbnü’l-Velîd, 1982: 158)

On ikinci burhan, “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan idarecilere -ulu’l-emr- de itaat edin” (Kurân-ı Kerîm, Nisâ 59) ayetidir. Bir ayette birbiri ile bağlı, biri diğerini gerektiren üç itaat vardır. Bu emrin muhatabı Resûlullah s.a.v. zamanında yaşayan bütün müminlerdir. Fakat onun vefatından sonra da bu emir devam edecektir ve yerine kaim biri olmazsa sonradan gelen müminler teklif-i mâ lâ yutâk/yerine getirilemeyecek teklif ile karşı karşıya kalmış olacaklardır. Allah’ın itaati farz kıldığı kimseyi ortadan kaldırması düşünülemez. (İbnü’l-Velîd, 1982: 158)

On üçüncü burhan, Allah’ın, insanlara, razı olmadığı fiillerinin sonuçlarını bildirmesinin yüce adaletinin bir gereği olmasıdır. Zira Allah insanı hayrı ve şerri yapabilecek kudrette yaratmıştır. Sonra onlara Peygamberleri yolu ile doğru ve yanlışını bildirmiştir. Resûlullah’tan s.a.v. sonra da insanların “Bize bir müjdecî ve uyarıcı gelmedi” dememeleri için bu vazifeyi sürdüreceği bir gereklidir. Aksi durumda insanlar mazeret sahibi olurlar. (İbnü’l-Velîd, 1982: 159)

On dördüncü burhan, bütün insanların aynı seviyede akıl ve kudret sahibi olmaması, aciz durumda olanların korunup gözetilmesinin gerekliliğidir. Allah nasıl ki felekleri, yıldızları ve diğer tüm unsurlarıyla akılsız ve kudretsiz yarattığı dünyanın nizamını mukarrabîn (huzura en yakın) melekleri ile korumakta ise akıl ve kudret yoksunu insanlar da masum imamlar sayesinde hayatlarını ikame edebilmektedirler. (İbnü'l-Velîd, 1982: 159)

1.2. Masum İmamı İspat Eden Aklî Deliller

Aklî deliller, Gazzâlî'nin eseri Fedâihu'l-Bâtıniyye'de bâtınîlere isnat ederek sunduğu ve meşhur bir kelâmî akıl yürütme yöntemi olan sebr (eleme) ve taksim yolu ile imamın gerekliliğini ispat eden önermeler dizgesidir. İbnü'l-Velîd, akidelerinin bu önermelerin neticesine bağlı olmadığını, ısrarla beyan ettiği üzere hidayet imamlarından alınma olduğunu söylese de önermelerin içeriğini savunur. (İbnü'l-Velîd, 1982: 279; Kirmânî, 1996: 74-76) Dolayısıyla birbiri üzerine ikame edilen sekiz önermeden müteşekkil bu deliller, masum imamın gerekliliğini ispat için kullanılmıştır.

Birinci önerme: "Hakkında konuşulan her şey ya haktır ya batıldır. Hak bir tanedir, batıl ise çoktur." (İbnü'l-Velîd, 1982: 275) Hasımların içinde buldukları ihtilaf hali dile gelmeyecek kadar çoktur ve bu hal onların hak üzere olmadıklarını gösterir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 322)

İkinci Önerme: "Bir şeyin ya hak ya da batıl olacağı kesin olduğuna göre, hak olanın bilinmesi gerekir." (İbnü'l-Velîd, 1982: 275) Gazzâlî, bu önermeye, dünyada olmuş, hali hazırda olan, gelecekte olacak ve haklarında deliller ile konuşulan pek çok olay, haber vardır ki hepsinin bilinmesi mümkün değildir diyerek itiraz eder. (Gazzâlî, 1964: 92) Fakat İbnü'l-Velîd de bu önermenin mevcut haliyle üzerinde konuşmaya ve tartışmaya uygun olmadığını söyler. Kendi kasıtlarının sadece dinî konular olduğunu yineleyerek, önermeyi dinî-dünyevî tüm haberler için genişletip itiraz etmeyi mugâlâta (laf kalabalığı) yapmak, konuyu saptırmak olarak tanımlar.

Üçüncü önerme: “Hakkın bilinmesi ya nazar ile ya da talim ile olur. Nazar ihtilaflarla dolu olduğuna göre hak, talim ile bilinir.” (İbnü'l-Velîd, 1982: 275) Dinî konuları öğrenmek için bir muallime muhtaç olduğumuz kesindir. Bunu inkâr eden kişi ya kendisi bizzat vahiy alıyordur ya da muallimsiz öğrenen ilk kişidir ki ikisi de batıldır. Zira ayette, “Allah sizi hiçbir şey bilmez bir halde analarınızın karnından çıkardı.” (Kurân-ı Kerîm, Nahl 78) buyrulmuştur. Resûlullah s.a.v. gereken her şeyi açıkladı ve öğretti ondan başka ve ondan sonra bir muallime ihtiyacımız yoktur diyen, Resûlullah'ın s.a.v. sadece kendi zamanı için değil bütün zamanlar ve insanlar için mübeyyin ve muallim olduğunu kabul etmiyor demektir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 274) Bu ise “Seni ancak bütün insanlar için gönderdik” (Kurân-ı Kerîm, Nahl 78) ayetini inkâr etmektir.

Gazzâlî, imamın bütün bu bilgileri nasıl elde ettiğini sorgular. Ona göre, her hadiseyle ilgili mütevatir (kesin) bilgiye sahipse bu peygamberlik iddiasıdır ve mucize göstermelidir. Ayrıca bütün ihtiyaçların ve ihtilafların tek kaynağı kendisi ise ve bunları nass ile açıklıyorsa Nuh a.s. kadar ömrü olsa yetmez. Fakat İbnü'l-Velîd için bu sorunun cevabı son derece basittir. Şöyle ki: Resûlullah s.a.v. kıyamete kadar olacak her olayı toptan aldı ve aynı şekilde vasîsi Hz. Ali'ye r.a. teslim etti. Bu meyanda Hz. Ali r.a. “Beni yitirmeden önce bana sorun. Kur'ân'ı en iyi bileniniz benim.” sözüyle her şeyi bildiğini ifade etmiştir. Rivayete göre Hz. Ali r.a. ilimde öyle bir noktadadır ki “Perde kalksa yakinim artmaz!” demiştir. Bir başka rivayette de bizzat Resûlullah'ın s.a.v. kendisine, kıyamete kadar olmuş ve olacak her şeyi idrak edeceği, her biri bin kapıya açılan bin ilim kapısı öğrettiğini ifade etmiştir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 344) Onun ilimdeki seviyesine bizzat Resûlullah s.a.v. “Ben ilmin şehri, Ali kapısıdır. Kim ilim elde etmek isterse kapıya gelsin.” sözüyle işaret etmiştir. Bu durum Hz. Ali'den (r.a.) iki oğluna onlardan da nesillerine geçerek devam etmiştir. (Küleynî, 2007: 164; (İbnü'l-Velîd, 1982: 348)

Dördüncü önerme: “Kendisinden talim edilen kişi ya masumdur ya değildir. Masum olmadığında hata ve ihtilaf söz konusu olacağı için masum olması gereklidir.” (İbnü'l-Velîd, 1982: 275)

Beşinci önerme: “Gerekliliği anlaşılan masum imam, hâlihazırda dünyada mevcut mudur değil midir? Masum imamın yokluğu hakka zulüm olacağı için mevcut olması gerekmektedir.” (İbnü'l-Velîd, 1982: 275) Resûlullah'ın s.a.v. ümmetine rahmet olarak aralarında bulunması, onların sadakalarını kabul edip onları tezkiye etmesi, onlar için bağışlanma dilemesi ve her davayı karara bağlayıcı oluşu sadece yaşadığı döneme hasredilirse sonradan gelen insanlara haksızlık olurdu. Bu durum, insanlar için Allah'a karşı bir mazeret teşkil eder. Bu yüzden Resûlullah'ın s.a.v. makamında kaim ve onun vazifesini sürdürecektir bir masum imamın varlığı gereklidir.

Altıncı önerme: “Masum öğretici ya gizleniyordur ya da davette bulunuyordur. Gizlilik ismet sıfatına hâlel getireceği için açık davet üzere olmalıdır.” (İbnü'l-Velîd, 1982: 276) İsmâîlîler işte bu önerme ile İmâmîye Şîîlerinden ayrılmaktadırlar.

Yedinci önerme: “Dünyada bu davette bulunan bir tek imam vardır.” (İbnü'l-Velîd, 1982: 276) Allah'ın lütfu ile ki masum olduğunu iddia eden başka biri yoktur. İmamın hasmı yani aynı iddiada bulunanı değil münkiri vardır. Allah hakkı dimdik ayakta tutmak ve rahmetiyle Müslümanların kalbini şüpheden korumak için böyle bir iddia ile ortaya çıkılmasına izin vermemiştir. (Gazzâlî, 1964: 76; İbnü'l-Velîd, 1982: 276)

Sekizinci önerme: “Bu durumda masum imam, hali hazırda İmam olduğunu iddia edendir.” Dünyada Resûlullah'a s.a.v. niyabet eden başka bir ev yoktur. Dolayısıyla başka bir masum imam da olamaz. (İbnü'l-Velîd, 1982: 276)

Görüldüğü üzere bütün delillerin temelinde dinin hata ve ihtilaftan korunması yatmaktadır. Fakat hata ve ihtilaf, İsmâîlîlerin muarızları için, masum imamı kabule icbar edecek bir sorun değildir. Bilakis, özellikle şeriatın amelî boyutu zan üzere kurulmuştur ve zanda hata olabileceği kabul edilmiştir. (Gazzâlî, 1964: 100) Şîîler nezdinde masum imamın icra ettiği vazifeyi, Sünnî dünyada âlimler yerine getirmektedir ve Sünnîlere göre âlimler arasındaki mevcut ihtilaf, İbnü'l-Velîd'in iddia ettiği gibi butlana (batıllık) değil rahmete işaret etmektedir.

1.3. İmamın Masumiyetini İspat Eden Deliller

İsmâîlî akide, var olan imamın aynı zamanda masum olması gerektiğini söyler. Bu sebeple Gazzâlî, Fedâihu'l-Bâtıniyye isimli eserinde özellikle imamın masumiyetine itiraz etmekte, bunun sadece peygamberler için söz konusu olduğuna işaret etmektedir. (Gazzâlî, 1964: 148) Fakat İsmâîlîlik için imamın masumiyeti bütün sistemin üzerine kurulduğu bir öğretilerdir. İmamın gerekliliği için sunulan deliller, imamın masumiyetini de zımnen ihtiva etmektedir. Bununla birlikte İbnü'l-Velîd, masumiyet için ayrıca yedi burhan daha tanzim etmiştir.

İmamın masumiyetinin ilk ve en büyük delili, hikmet delillerinde zikredildiği üzere onun Resûlullah'ın s.a.v. makamında kaim olmasıdır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 266)

İkinci burhan, imamın, Peygamberin görevlerinden olan zekât, sadaka, humusları alıp yerlerine sarf etme yetkisinin olmasıdır. İnsanların malları hususundaki hassasiyetleri dikkate alındığında bu yetkide olan birinin masum olması gerekir ki zan ve töhmet altında kalmaması, insanların itimadı tam olsun. (İbnü'l-Velîd, 1982: 266)

Üçüncü burhan, imamın, vazifesi gereği marifet makamında olmasıdır. İnsanlar dinî konuları ona danışmaktadır. İsmet sahibi olmasa, yapacağı hatalar sebebiyle, hidayet imamı olmasına rağmen insanların dalaletine sebep olabilir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 266)

Dördüncü burhan, şeriatla hadleri uygulayacak kişinin kendisinin, haddi gerektirecek bir halde olması caiz değildir. Dolayısıyla imamı, had gerektirecek suçtan ve bir başkasının da ona had uygulamasından koruyacak bir sıfat olarak ismet gereklidir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 267)

Beşinci burhan, namaz kıldırmak, cihat yapmak gibi şerî vazifelerin, imamla ilişkili olmasıdır. İmam masum olmaz ise, mesela namazda temiz olduğundan ya da cihatta zalim olmadığından emin olunamaz, bütün ibadetlere şek hâkim olur ki bu hal ateşe götürür. (İbnü'l-Velîd, 1982: 267)

Altıncı burhan, Allah'ın imama itaati farz kılmasıdır. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan idarecilere de itaat edin" (Kurân-ı Kerîm, Nisâ 59) ayetinde imam Resûlullah'a s.a.v. itaat ile birlikte anılmıştır. Hikmet gereği şerefli ile alçak, temiz ile pis birlikte zikredilmez. Birlikte zikredilenlerin emsal olması gerekir. Resûlullah s.a.v. masum ve kendisine itaat vacip olduğuna göre, imamın da masum ve kendisine itaat vacip olmalıdır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 267)

Yedinci burhan, Resûlullah'ın s.a.v. vahyin makarrı (yeri), ilim ve hikmetin kaynağı olması ve ümmetin kurtuluşunun, bu kaynaktan neşet eden ilmi eda etmesinde oluşudur. Resûlullah s.a.v. dünyadan ayrıldıktan sonra ümmetin ona tabi olması ya da ümmetin tek seferde bütün ilimleri idrak etmesi söz konusu değildir. Bu durumda ilim ve hikmetin, Resûlullah'ın s.a.v. makamında kaim olacak kişi tarafından devam ettirilmesi şarttır. Bu emaneti yerine getirecek kişinin emin, güvenilir, hıyaneti mümkün olmayan masum biri olması gerekir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 268)

İbnü'l-Velîd, kitabında Emevîler döneminde Kûfe kadılığı yapmış İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765) ile Ömer b. Ezine isimli bir bâtininin konuşmasına uzunca yer vermiştir. Aralarında geçen konuşma, yukarıda serdedilen delillerin tesirini test eder niteliktedir. İbn Ezine, İbn Ebî Leylâ'yı kadılık makamında ziyaret ederek, insanların sorunlarını nasıl çözdüğünü, neye göre helal neye göre haram dediğini incelemiştir. Görüşme sırası kendisine geldiğinde, "Bir kişi onlara kan, mal ya da namus davası ile geldiğinde bir hüküm verdiklerini aynı kişi mesela Basra kadısına gitse başka bir hüküm alabileceğini, aynı Rabb'e ve Kitab'a inandıkları halde bu ihtilafın nasıl olabildiğini" sorar. Makamına yaslanmakta olan İbn Ebî Leylâ doğrular. Muhtemelen muhatabının kastını anlamıştır. Bir hükmü Kur'ân'da ya da sünnette bulurlarsa buna muhalefet etmelerinin mümkün olmadığını aksi durumda içtihat ettiklerini ve dolayısıyla ihtilaf edebileceklerini söyler. Nitekim Ömer b. el-Hattâb da bir davaya hükmettiğinde kendisini takdir edenlere, doğru mu yoksa hata mı yaptığını bilmediğini söylemiştir. Ebû Bekir bu minvalde "Ya Rabbi ben kendi reyimle bir hüküm verdim. İsbet ettimse senin yardımınla, hata ettimse kendimdendir." demiştir.

Ümmet Ebû Bekir ve Ömer'in kendi reyleri ile hükmettiklerinde icmâ' etmiş ve bugüne kadar bunu sünnet edinmişlerdir. Aynı şekilde, Mu'âz b. Cebel de Resûlullah s.a.v. kendisine nasıl hükmedeceğini sorduğunda Kitap ve sünnette bulamadığı hususlarda içtihat edeceğini söylemiştir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 306)

İbn Ebî Leylâ'nın cevabının İbn Ezine'yi ikna etmeyeceği açıktır. Örnek olarak sunduğu isimler, bâtinîler nezdinde sabıkalı isimlerdi ve hüccet olmaları imkânsızdı. İbn Ezine, kendi arzusu doğrultusunda konuşmaya yön vermeye başlar ve içtihadın zan olduğunu, zannın haktan hiçbir şey ihtiva etmediğini, insanların çoğunun, bir ilme tabi olmaksızın hevâlarına uyararak dalâlete düştüğünü söyler. Bu sözler Kur'ânî ifadelerdi ve karşı çıkmak söz konusu değildi. İbn Ezine, Hz. Ali'den kadıların üç sınıf olduğunu biri hariç ikisinin helak olduğunu nakleder. Helak olanlar bilerek zulmedenler ve içtihat edip isabet edemeyenlerdir. Kurtulan ise ne içtihat eder ne de uydurur; o tâbi olur. (İbnü'l-Velîd, 1982: 306)

İbn Ebî Leylâ, İbn Ezine'den içtihadın haktan bir şey ihtiva etmeyen bir dalalet ve hevâya tabi olmak olduğuna dair ispatını ister. İbn Ezine'nin ispatı, herhangi bir davaya içtihatla helal ya da haram dendiğinde onun Allah katında gerçekten helal ya da haram olduğundan emin olunmamasıdır. İşte bu zandır ve zanna uymak dalalettir. Emin olmadığı bir meselede, muhalifi ondan farklı içtihatla bulursa, onun daha doğru olma ihtimaline rağmen kendi içtihadına meyletmesi de hevâya tabi olmaktır. (İbnü'l-Velîd, 1982: 306).

İbnü'l-Velîd'in aktarımına göre İbn Ebî Leylâ ikna olmuş ve rey/ içtihadın zan ve hevâ olduğunu kabul etmiştir. Peki, bu durumda Resûlullah'ın s.a.v. Mu'âz'a söylediklerinin anlamı nedir? İbn Ezine, Mu'âz'ın reye ihtiyaç duyması için önce Kitabı ve sünneti bütünüyle ihata edip onda gerçekten bu hükmün bulunmadığına karar vermesi gerektiğini söyler ki bu da dine noksanlık atfetmek olur. "Durmuşlar da cahiliyet devrinin hükmünü mü arıyorlar. Allah'tan daha güzel hükmedecek de kimmiş? Ama bunu ancak kesin inanca sahip bir toplum anlayabilir." (Kurân-ı Kerîm, Mâide 50) ayeti gibi, Allah'ın kitabıyla hüküm verilmesi meyanında pek çok ayeti delil getirir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 309-310)

İbn Ezine, Kitabın insanların ihtiyacı olan bütün helal ve haramları nasıl içereceği sorusuna, küçücük bir çekirdekten nice bahçelerin çıkmasını örnek vererek cevaplar. İlim de böyledir hatta daha fazlasına münasiptir. Çünkü ilim daha latif, daha ince ve mertebe olarak daha yücedir. Kur'ân hükmün usul ve illetlerini muhtevi bir kitap olarak, bütün ilim türlerini, bütün hüküm kaynaklarını şamildir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 310)

Bu açıklama da İbn Ebî Leylâ'yı ikna etmiştir. Geriye bu ilme kimin sahip olabileceğini ispat etmek kalmıştır. İbn Ezine, peş peşe naklettiği ayetlerdeki Müslüman sıfatlara sadece Hz. Ali'nin sahip olduğunu söyler. Ayrıca Resûlullah s.a.v. onu Yemen'e gönderdiğinde "Sen beni gönderiyorsun ama benim yaşıma henüz genç ve benim kadılık ilmim yok." demiş, Resûlullah s.a.v. da eli ile göğsüne vurarak "Allah kalbine hidayet diline doğruluk versin" buyurmuştur. Hz. Ali, o günden beri hiçbir hükmünde şüphe duymadığını söyler. Bu haberden sonra kim Hz. Ali'yi hata ile suçlarsa nübüvveti yalanlamıştır. Ondan önceki halifeler bile, haram helal bilgisinde, Kur'ân'ın tevilinde, nassların hükmünde ona muhtaçtı. (İbnü'l-Velîd, 1982: 311)

İbn Ebî Leylâ, neden bu gerçeğin insanlar nazarında genel kabule mazhar olmadığını sorar. İbn Ezine yine bir misalle cevap verir. "İnsanlar, yalnızca bir hidayet ve yol gösterici ile çıkabilecekleri bir mağaraya girmişlerdir. Bazıları oradaki lezzetlere aldanır ve kalmak isterler. Yol göstericileri karşı çıktığında, bir kısmını öldürürler. Kurtulanlar kaçar ve geridekiler rehbersiz kalır. İşte onların bu kaybolmuşluklarının sebebi yine kendileridir. İbn Ebî Leylâ tasdik etmekten başka yol bulamaz. (İbnü'l-Velîd, 1982: 313)

2. Delillerin Değerlendirilmesi

Genelde Şîî özelde İsmâîlî âlimler imamın gerekliliği ve imametinin ispatı ile ilgili pek çok eser telif etmişlerdir. Kadı Numan b. Muhammed (ö. 363/974), Ebû Ya'kûb es-Sicistânî (ö. 393/1003), Hamîdüddin el-Kirmânî (ö. 411/1020) bunların en tanınmışlarından. Nitekim İbnü'l-Velîd'in yukarıda sunulan delilleri, Kirmânî'nin el-Mesâbîh fî İsbâtü'l-İmame isimli eserinde imamın ispatı adına sunduğu deliller ile aynıdır. İbnü'l-Velîd'i bizim için özel yapan, bütün bu delilleri Sünnî dünyanın önemli mümessillerinden İmam Gazzâlî'ye reddiye niteliğinde derlemesidir. İbnü'l-Velîd bu durumu eserinin girişinde "Hak ile dalga geçen, sıdk erbabını ta'n eden, batıl ve takipçileri üzerinde taassup gösteren, şeytan ve avanesini destekleyen ve bizi cevap vermek durumunda bırakan bir kitap!" (İbnü'l-Velîd, 1982: 29) sözleriyle ifade eder.

İsmâîlî akidede imamın ilahî sıfatlarla muttasıf olduğu hatta ilah olduğunu iddiaya varan aşırı görüşler bulunmaktadır. Mesela imamın, varlığın gayesi olduğu, bütün canlılar için vücut bulduğu, mekânın ondan hâlî (boş) olamayacağı gibi onu ihata da edemeyeceğini söylerler. İmamın zatının ilahî, hayatının sermedî (sonsuz) olduğuna inanırlar ve sıfatlarla ortaya çıkmasaydı halkın ona ulaşmasının mümkün olamayacağını iddia ederler. (Zahîr, ty.: 300; Sülemî, 1409: 421; Hüseyin, 1959: 158, 159) Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bununla birlikte İbnü'l-Velîd'in bu eserinde imamı ilahî sıfatlara tavsif eden açıklamalara rastlamıyoruz. İmam en fazla peygamberliğe denk bir makama çıkartılmıştır. Nitekim Gazzâlî de İsmâîlî imametini "Masumlukta ve hakikate muttali olmakta nebiler gibidirler. Şu farkla ki vahiy almazlar." (Gazzâlî, 1964: 42) sözleriyle özetler. Gazzâlî, eserinde, yukarıda ifadesi geçen aşırı görüşlerden bahsetmez. Muhtemelen bu tür aşırı görüşleri cevap vermeye bile değer görmemiş, tartışma konusu yapmamıştır. (Sülemî, 1409: 440) Zira küfrü bu kadar açık sözlerin insanları ifsat etme ihtimali her zaman daha düşüktür.

İmamın ispatı için sunulan on dört delil incelendiğinde, hepsinin şeriatın ihtilaflardan korunması, bir insan ömrüne sığmayacak hikmetlerinin devamı, ümmetin aralarında bir peygamber olmasıyla yaşadıkları ayrıcalıklı durumun sonradan gelenler için de yaşanması olarak özetleyebileceğimiz üç maksat üzerine bina edildiği görülür. Hikmetli görünen bu izahat kabul edildikten sonra bütün ayet ve hadisler bu anlayışa göre tevیل edilir. Bunun hiç de zor olmadığı, yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Allah'ın varlığı, birliği, peygamberlik, hesap, cennet, cehennem gibi inanç esasları, namaz, zekât, oruç gibi ibadetler ve daha pek çok şer'î mesele Kur'ân-ı Kerim'de ve Resûlullah'ın s.a.v. sünnetinde zâhir ve muhkem şekilde yer alırken, iddia edildiği gibi temel bir mesele olan imametin, tevillerle ispat edilmeye çalışılması sorun arz etmektedir.

Şeriatın bozulmalardan korunması, nassların doğru tevیلinin yapılması ve tabiatları farklı insanların ihtiyaçlarını karşılamak için fikri anarşiye düşülmemesi için imamın şart olduğunu ifade eden ikinci, üçüncü ve dördüncü burhanlar, huzurun, ittifakın ve hakikatin imama ittibada olduğunu savunur. (Kirmânî, ty.: 74)

İbnü'l-Velîd'in de yaptığı gibi İsmâîlî öğreti içinde akıl, ihtilafların kaynağı olarak gösterilmiş ve karar verici makamından indirilmiştir. Akıl bir kere mahkûm edilince, Gazzâlî gibi büyük bir kelimci bile onlara iddialarındaki tenakuzu gösterememiştir. Meşhur dinler tarihçisi Şehristânî (ö. 548/1153), onlarla yaptığı konuşmaların beyhudeliğinden bahseder. Onlara, maksadın öğreticinin şahsı değil öğretmesi olduğunu, onların ilim kapısını kapatarak taklit kapısını açtığını, delilsiz olarak bir yola girmeyi hiçbir akıllı kişinin kabul etmeyeceğini sarahatle ifade eder. Fakat Şehristânî gibi bir âlimin bile aldığı cevap: "Senden mi öğreneceğiz?"dir. (Şehristânî, 2016: 273) Zira bilginin tek kaynağı imamdır ve imamın masumiyeti ondan gelen bilgilerin sorgulanmasına engeldir. (Cebel, 2002: 286)

İbnü'l-Velîd için hasımlarının dalalette olduklarının en büyük delili, içinde buldukları ihtilaflı durumdur. Mezhep imamlarının içtihat farklılıklarından ya da nasslara yaptıkları farklı tevillerden örneklerle iddiasını teyit eder. Tek bir makama yani masum imama ittiba edildiğinde ihtilaf kalmaz, din zan ve tahriften korunmuş olur.

Bununla birlikte genelde bâtinî akımların, özelde İsmâîlîğin İbnü'l-Velîd'in iddia ettiği gibi ittifak üzere olmadığı tarihi bir vakıadır. Tarihçiler, imam esaslı bâtinî fırkaların isimlerini nakletmekte zorlanır. (Cebel, 2002: 287) İsmâîlî fırka özelinde bile akidenin merkezinde yer alan imam hakkında ihtilaf vardır. Bazılarına göre imamet Hz. Ali r.a. ile başlar bazılarına göre Hz. Ali r.a. imam değil vasîdir ki vasîlik imametten üstündür. Bazılarına göre Hz. Hasan r.a. imam değildir. Bazıları İsmail b. Cafer'i imam kabul etmez. Yedinci imam olması hasebiyle mezhebin "Sebeiyye" adıyla anılmasının sebebi olan Muhammed b. İsmail, bazıları için sekizinci imamdır. (Zahîr, ty.: 350)

İsmâîlîye imamları Cafer es-Sâdık'ın ölümünden, Übeydullah el-Mehdî'nin Kuzey Afrika'da zuhuruna kadar giz lenmişlerdir. Mezhep mensupları bu arada kesintisiz imam isimleri saysa da bunların gerçek tarihi şahsiyetler oldukları kesin değildir. Übeydullah el-Mehdî'nin imamlığı üzerinde de ihtilaf vardır. Bahreyn, Batı İran ve Irak İsmâîlîleri onu reddetmiştir. Çağdaş İsmâîlî araştırmacı Daftary, kaynakların Übeydullah el-Mehdî ile Muhammed b. İsmail b. Cafer arasındaki sözde "gizli imamlar"dan bahsetmeye pek gönüllü olmadığını ve aslında şimdiye kadar gün ışığına çıkmış olan en eski İsmâîlî kaynaklarda onların adlarına rastlanmadığını söyler. (Daftary, 2017: 165)

Altıncı Fâtımî İmamı Hâkim-Biemrillâh, ismet iddiasını boşa çıkaracak pek çok icraatlar ortaya koymuş, Dürzîliğin*** doğuşuna sebep olmuştur. Mustansır-Billâh'ın kendisinden sonra nass ile tayin ettiği büyük oğlu Nizâr'ın değil de Müsta'lî lakaplı küçük oğlu Tayyib'in imam olması İsmâîlî tarihin en büyük ihtilaflarından biri olmuştur. Üstelik Nizârî imamlar Ehl-i Beyt'e aidiyeti iddia edilemez de olsa zâhiren silsileyi devam ettirirken, İbnü'l-Velîd'in müntesibi olduğu Tayyibî İsmâîlîlerin Tayyib'den sonraki imamları gizlidir. Yani dokuz asır süren bir setr/gizlilik devri söz konusudur. (İbnü'l-Esir, 1987: 498; Cüveynî, 2013: 525; Daftary, 2017: 258; Sülemî, 1409: 468) Çoğaltabileceğimiz bu örneklerden anlaşılmaktadır ki masum imam, ihtilafları engelleyememiştir.

***Daftary, Dürzi hareketinin kurucularının savunduğu aşırı düşünceleri Hâkim'in teşvik ettiğini ya da desteklediğini gösteren hiçbir kanıt olmadığını söyler. Dönemin en meşhur dâisi Kirmânî, Kahire'ye çağırılmış ve bu aşırı düşünceleri çürütmesi için eser yazması istenmiştir. (Daftary, 2017:

İbnü'l-Velîd, zâhirine hamledildiğinde teccîme götüren Kur'âni ibarelerin tevilindeki ihtilaflar sebebiyle hasımlarına yüklenmekte, asıl mananın masum imamlarca bilindiğini ifade etmekte fakat bu hususta hiçbir açıklama yapmamaktadır. Kader gibi netameli konuları Cafer es-Sâdık'tan nakille yalnızca râsih olanların bilmesi bir cevap niteliği taşımamaktadır.

İbnü'l-Velîd'in son delili, hakikate ulaşmakta iptal edilen akla itibarını geri vermektedir. Zira bu delilde imam, akıl sahibi olmayanların korunup gözetilmesi için gereklidir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 159) Bu delilin mefhumu muhalifinden akıllı ve kudreti yerinde kişilerin kendilerini idare edebilecekleri çıkmaktadır. Elbette ki İbnü'l-Velîd bu çıkarımı kabul etmeyecektir. Fakat akıllıları idare eden, koruyup gözetilen imamın akılsızları tabi ki gözeteceği gerçeği ile son delilin masum imam teorisini müdafaaya bir katkı sağlamadığı da ortadır.

Beş, yedi, dokuz ve on ikinci burhanlar Resûlullah'ın s.a.v. ümmeti içindeki vazifesini konu edinen ayetlerden yola çıkarak imamın gerekliliğini savunmuştur. İbnü'l-Velîd'in delil olarak sunduğu ayetlerde, Resûlullah s.a.v. onların arasında iken azap edilmeyeceği, sadakalarını kabul ederek onları tezkiye edeceği, anlaşmazlıklarına hakem olacağı ifade edilmiştir. İddiaya göre, bu vazifeler masum imam tarafından devam ettirilmezse ayetler işlevsizleşecektir.

Bu meyanda delil olarak çokça kullanılan "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin ve sizden olan idarecilere -ulu'l-emr- de itaat edin" (Kurân-ı Kerîm, Nisâ 59) ayetinde Peygambere itaatın onun ölümünden sonra onun yerini alacak bir imamla devam edeceği ifade edilmiştir. Aksi durumda kullar bir tür teklif-i mâ lâ yutâk (tâkat üstü emir) ile karşı karşıya kalacaktır. İbnü'l-Velîd'in yorumuna göre imam, Resûlullah'ın s.a.v. yerine kaim olan kişidir. Bu durumda "ulu'l-emr" in kim olduğu sorun teşkil etmektedir. Öte taraftan Masum İmam Cafer es-Sâdık ise aynı ayeti "Ulu'l-emr biziz, bize itaat farz kılınmıştır, bizimle Allah'a itaat edilir, bizimle Allah'a isyan edilir. Bize itaat eden Allah'a itaat etmiş, bize isyan eden Allah'a isyan etmiştir." (Kâdî Nu'mân, 1963: 27; Sülemî, 1409: 417) şeklinde tevil etmiştir. Görüldüğü üzere bu ayetin tevilinde, İsmâîlî Dâi'd-duât İbnü'l-Velîd, Masum İmam Cafer es-Sâdık ile ihtilaf halindedir.

Eserde yer alan delillerin çoğu, Resûlullah'ın s.a.v. ümmetine karşı vazifesini konu edinen ayetlerden iktibas edilmiştir. Bu konuda pek çok ayet vardır ve delillerin, dört vazifeyle sınırlandırılmasının bir açıklaması yoktur. Söz konusu delillerin, imamı Peygamberin bütün sıfatları ile sıfatlandırıp, bütün vazifeleri ile vazifelendirdiği açıktır. Tam bu noktada tartışma mucize üzerinden devam eder. (Gazzâlî, 1964: 96)

İmam Gazzâlî, peygamberlik sıfatlarının tümüne sahip olduğu iddia edilen imamın mucize göstermesi gerektiğinde ısrarcıdır. Aksi halde masum imam olduğunun bilinemeyeceğini söyler. (Gazzâlî, 1964: 100) Oysa Sünnî itikatta mucize peygamberliğin delillerindendir. Bu yüzden masum imamdan mucize beklemek, gösteremediği takdirde yalancılığına hükmetmek kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır. Buna rağmen İbnü'l-Velîd, hasımlarının bu konudaki itirazlarına imamın bir değil pek çok mucizesi olduğu yönünde cevap verir. Buna göre birinci delilde sunulan, Kur'ân-ı Kerim'in bir insan ömrüne sığmayacak hikmetlerinin imamlar elinde zuhur etmesi, imamların mucizesidir. (Kirmânî, ty.: 106; (İbnü'l-Velîd, 1982: 207)

İbnü'l-Velîd, muarızlarının, kendi iddialarınca pek çok faziletli kişiye keramet yakıştırdıklarını ama Resûlullah'ın s.a.v. tertemiz ailesine olağanüstü tasarrufları çok gördüklerini söylerken muarızlarının bir çelişmesine dikkat çekmiştir. (İbnü'l-Velîd, 1982: 270) Zira Sünnî tasavvuf düşüncesi de beşer üstü sıfatlarla tavsif edilen ve âlemde mutasarrıf olan mürşid-i kâmil anlatımlarına yer vermektedir. Fakat hiçbir mürşid-i kâmilin masum imam iddiası taşımadığı izahıtan varestedir.

İbnü'l-Velîd, imametin ispatı hizmetinde kullanıldığı halde "Aklî Deliller" başlığında verdiğimiz sekiz önermeden oluşan akıl yürütme tekniğine mesafelidir. Kendilerinin imamet inanışlarının bu önermelerle hiçbir alakası olmadığını söyler. (İbnü'l-Velîd, 1982: 279) Söz konusu aklî delillere itibar etmemek, hakikatin sadece masum imamdan öğrenileceği inancı ile tutarlılık göstermektedir. Bununla birlikte talim prensibini ispat üzere tanzim edilmiş bu öneriler dizgesi Hasan Sabbâh'a aittir ve Yemen dâisi İbnü'l-Velîd'in İsmâîlî Müsta'lî koluna mensup olması, (Şehristânî, 2017: 271) Nizârî Hasan'a mesafeli durmasında etkili olabilir.

İbnü'l-Velîd, Gazzâlî'nin gösterdiği kısır döngüyü aşamamıştır. Şöyle ki, masum imam bilgisi ya zorunlu bilgi ya nazarî -akıl yürütme ile elde edilen- bilgi ya da mütevatir bilgi olabilir. Zorunlu bilgi olamaz, zira zorunlu bilgide ihtilaf olmaz, parçanın bütünden küçük olduğunu bilmek gibi ittifakla herkes bilir. Fakat imamın müntesipleri arasında bile ihtilaf vardır. Nazarî bilgi olamaz zira kendileri bu yöntemi reddederler. Mütevatir olamaz zira imam tek kişidir. Bu durumda onun sözünün hak olması için onun masum olduğu bilgisinin önceden mevcut olması gerekir ki bu da yine üç yoldan biriyle mümkündür. Görüldüğü üzere bu bir kısır döngüdür ve bundan çıkmanın yolu yoktur. (Gazzâlî, 1964: 142-145)

Masum imamın gerekliliği için yapılan uzun izahların ve çeşitli yorumlarla getirilen delillerin ikna edici olmadığı açıktır. İkna olmuş gösterilen İbn Ebî Leylâ'nın da yoluna İsmâîlî olarak devam etmediğini biliyoruz. (Köse, 1999: 436) Bu deliller, Gazzâlî'nin analiz ettiği üzere ancak bir grup memnuniyetsiz ve İslami eğitimi yetersiz kişiler üzerinde etkili olabilmiştir. (Gazzâlî, 1964: 34-36)

Sonuç

Dâi'd-duât İbnü'l-Velîd'in masum imamı ispat etmek üzere sunduğu delillerin tümü, Resûlullah'ın s.a.v. vazifesini devam ettirecek kişinin, Resûlullah s.a.v. gibi günahattan korunmuş olması gerektiği kabulüne döner. Pek çok ayet söz konusu kabulü teyit edecek şekilde tevîl edilir. Aynı şekilde pek çok hadis-i şerîf ve Ehl-i Beyt'e ait sözler de bu inanışa hizmet etmektedir. Bu konu etrafında oluşan İsmâîlî edebiyat, huzur ve birliğin ancak günahattan korunmuş imama tam teslimiyetle mümkün olabileceğini savunur. Fakat Fâtîmî Devleti dâhil, İsmâîlî oluşumların, masum imamın varlığı ile oluşacak huzur ve birlik ortamını yaşayamamış olmaları önemli bir sorgulama noktası olabilir. İsmâîlî hareketin yükselişinde dinî gerekçelerden çok, muhalif siyasî duruşun etkili olduğu söylenebilir. Delillerin, Şîî olmayan Müslümanlar için ikna edici olduğunu söylemek zordur. Zira masumiyet sıfatına sahip olmak, ancak ilahi bir seçimin ürünü olabilir ki bu da "Hâtîmü'l-Enbiyâ" inanışı ile çelişmektedir. Diğer taraftan, çok çeşitli unsurlardan oluşan geniş İslam coğrafyasının siyasî olarak tek merkezden kontrolü düşünülebilirse de İsmâîlîlerin iddia ettiği gibi her hususta bir otoritenin kontrolü imkân haricidir. Nitekim kendi tarihi seyirlerindeki ihtilaf ve sürekli bölünmeler buna işaret etmektedir. İddialarını istikrarlı bir yaşanmışlıkla destekleyemeyen İsmâîlîlerin bu açığı, sundukları muhalefet imkânı telafi etmektedir. Siyasîleri bu konu ile ilgilendiren ve Gazzâlî gibi büyük bir âlimi Bâtînî/İsmâîlî fikirleri çürütmek için resmî vazifeli kılan saik mevcut/sünnî düzeni bozacak söylem ve eylem gücüne sahip olmalarıdır.

Bâtînlilik, çok çeşitli düşünce sistemleri: mezhepler, fırkalar, tarikatlar tarafından kabul edilmiş bir bilgi nazariyesidir. İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren, dinin temel esasları ile tevîli kâbil olmayan görüşleri savunanlar hep olmuştur. Ama iktidara gelmeyi ve iktidarda kalmayı başaran, cemaati temsil eden ve dinî düşüncenin ana yolu kabul edilen Sünnî İslam yorumu oldu. Bununla birlikte iktidarın baş edilemez siyasî, askeri ve iktisadî tasallutuna mukavemet, kolaylıkla dinî kisveye bürünebilir ya da her türlü muhalefet dinî söylem ile yan yana durabilirdi. Bu sebeple bir muhalefet hareketini ne salt siyasî ne de salt dinî sâiklerle tanımlamak mümkün değildir.

Kaynakça

Ali b. el-Velîd (1982), Dâmigu'l-Bâtıl ve Hatfu'l-Münâdil, thk. Mustaf Galib, Müessesetü İzzeddin, Beyrut.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî (1991), Mezhepler Arasındaki Farklar, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Cebel, Ulvî Taha (2002), eş-Şîa el-İsmâîliyye -Ru'ye mine'd-Dahil-, Dârü'l-Emel, Kahire.

Cüveynî, Alaaddin Atâ Melik b. Muhammed (2013), Târîh-i Cihângüşâ, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Daftary, Farhad (2017), İsmâîlîler, çev. Ahmet Fethi, Alfa, İstanbul.

Ebû Hanife Nu'mân b. Muhammed el-Kâdî el-Mağribî (1963), Deâimu'l-İslâm, thk. Âsaf b. Ali Asgar Feyzi, Dâru'l-Maârif, Kahire.

Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî (2005), Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn, Çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul.

Gâlib, Mustafa (ty.); el-Harekât el-Bâtıniyye fi'l-İslâm, Dârü'l-Endelüs, Beyrut.

Gâlib, Mustafâ (ty.); Târîhu'd-Da'veti'l-İsmâîliyye, Dârü'l-Endelüs, Beyrut.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (1964), Fedâihu'l-Bâtıniyye ve Fedâilü'l-Müstazhiriyye, thk. Abdurrahman Bedevî, Dâru'l-Kavmiyye, Kahire.

Hüseyin, Muhammed Kâmil (1959), Tâifetü'l-İsmâîliyye, 1. Baskı, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Kerem (1987), el-Kâmil fi't-Târih, tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkak, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Kirmânî, Ebu'l-Hasan Hamîdüddin Ahmed b. Abdillâh (ty.), el-Mesâbîh fî İsbâti'l-İmâm, İsfahan.

Köse, Saffet (1999), "İbn Ebû Leylâ", DİA, C. XIX, s. 436, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb (2007), Usûlü'l-Kâfi, Menşûrâtü'l-Fecr, Beyrut.

Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdulvehhab b. Muhammed (1929), Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb, Dâru'l-Kitabi'l-Mısriyye, Kahire.

Sülemî, Süleyman Abdullâh (1409), Usûlü'l-İsmâîliyye, Dâru'l-Fâdîle, Riyad.

Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcuddin Muhammed b. Abdulkerim b. Ahmed (2016), İslâm Kelâmı ve Mezhepleri, Çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul.

Zâhir, İhsan İlâhî (ty.), el-İsmâîliyye -Târih ve Akâid-, Dâru Tercümânî's-Sünne, Lahor.